

Drie voorbeeldige vrouwen

Versiering op zestiende-eeuwse schenkan

Er wordt wel gezegd dat wij bij uitstek leven in de tijd van de beeldcultuur. We worden van alle kanten, door de media en op straat, gebombardeerd met beelden die ons willen overhalen tot de aanschaf van bepaalde producten of het aannemen van een bepaalde manier van leven. Het geschreven woord raakt in de verdrukking: degelijke teksten met inhoud kan de meerderheid niet eens meer lezen. Een geluk voor de enkeling dat er dan nog *Bossche Bladen* zijn! Hoe het bovenstaande ook zij, feit is wel dat het beeld als middel om een boodschap over te brengen al eeuwenoud is. Getuige ook de BAM-dochter die hier gepresenteerd wordt: een vondst uit de tweede helft van de 16e eeuw. Het gaat om een kan, een zogenaamde Schnelle, gevonden in een beerput die werd blootgelegd bij het archeologisch onderzoek Achter het Verguld Harnas in 1998. De beerput behoorde tot een belangrijk, aan deze straat gelegen huis en was in gebruik van het eind van de 15e tot in de 17e eeuw.

De steengoed kan is gemaakt in Raeren (in het Duitse Rijngebied), en naar alle waarschijnlijkheid afkomstig uit het atelier van de bekende Jan Emens. De hoogte van de kan is 26,5 cm; aan de basis is de doorsnede 10 cm, aan de mond 7,5 cm. Aan één zijde is een oor aangebracht, boven het standvlak en onder de mond zijn rondom banden gevormd. In het gedeelte daartussen is rondom, behalve aan de zijde van het oor, een decoratie aangebracht in de vorm van drie reliëfs. Deze zijn gevormd in een mal en vervolgens op de kan opgelegd. Kannen van

dit type zijn veelvuldig gemaakt in de tweede helft van de 16e eeuw, en doorgaans beelden de reliëfs bijbelse of ook wel wereldlijke tafereelen af.

Hier zijn drie staande vrouwen afgebeeld, gekleed volgens de 16e-eeuwse mode. Het zijn echter vrouwen uit een ver verleden: Judith, Esther en Lucretia. De identificatie is niet moeilijk. Ze zijn niet alleen herkenbaar aan hun attributen, maar vooral aan de namen in de banderollen erboven. Daar staat ook het jaartal 1568, het jaar van vervaardiging van de mal.

De vraag laat zich stellen wie deze vrouwen zijn, en vooral: waarom zijn ze hier samen afgebeeld?

Want wat de beschouwer met enige kennis van Bijbel en Klassieke Oudheid zal treffen, is dat hier twee vrouwen uit het (apocriefe) Oude Testament gecombineerd worden met een legendarische Romeinse.

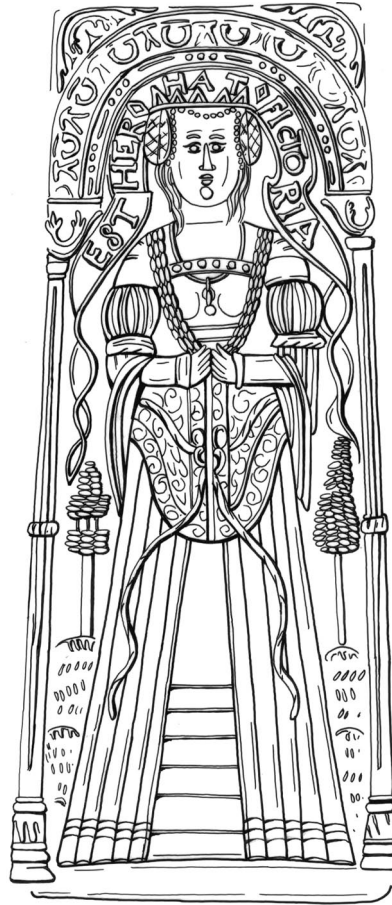
Om een antwoord op deze vragen te vinden, bekijken we eerst de voorstellingen. Links, met het gezicht naar het midden gekeerd, is Judith afgebeeld. Zij houdt in de rechterhand een zwaard en in de linker het afgehakte hoofd van Holofernes. Boven haar staat in de banderol de naam IVDIT en het jaartal 1568. Zoals verteld wordt in het apocriefe Bijbelboek dat haar naam draagt, was Judith een mooie en rijke Joodse weduwe die, toen haar stad door de Assyriërs belegerd werd, zich begaf naar het vijandelijke legerkamp. De legeraanvoerder Holofernes daar is onder de indruk van haar schoonheid en wijsheid, richt een feestmaal aan en na afloop blijft ze alleen met de beschonken aanvoerder achter in

De 'schnelle' met Lucretia. (Foto: BAM).

zijn tent. Zij neemt daarop zijn zwaard en onthoofd hem. Met het hoofd keert ze terug in de stad en het vijandelijke leger, nu zonder aanvoerder, vlucht.

In het middelste reliëf is – frontaal – Esther afgebeeld, de handen in gebed gevouwen. Op haar hoofd draagt zij een kroon. In de banderol staat de tekst: ESTHER HAT FICTORIA, een verwijzing naar de triomf van Esther zoals verhaald in het gelijknamige Bijbelboek. Zij weet immers, als (Joodse) vrouw van de Perzische koning Ahasveros/Xerxes, door dapper optreden gedaan te krijgen van de koning dat hij de aanval van de minister Haman op haar Joodse volk en speciaal op haar oom Mordechai,

Tekeningen van de reliëfs op de 'schnelle': Judith, Esther en Lucretia. (Tekeningen: BAM).

ongedaan maakt. Haman zelf wordt gedood in plaats van de Joden die hij als doelwit had.

Rechts, opnieuw met het gezicht naar het midden gekeerd, is Lucretia afgebeeld. Zij heeft in haar rechterhand de dolk waarmee ze zich de borst doorsteekt. Boven haar de tekst: LVCRETIA EIN ROMERIN, gevolgd door (opnieuw) het jaartal 1568. Lucretia, telg uit een Romeins patriciërgeslacht en een deugdzame en kuise matrona, wordt tijdens de afwezigheid van haar man door Sextus Tarquinius, de zoon van de koning, overweldigd en verkracht. De volgende dag brengt zij haar man en haar vader op de hoogte

van het gebeurde en pleegt ten overstaan van hen zelfmoord door zich te doorsteken met een dolk. Het is de enige eervolle oplossing die zij ziet in deze schande.

Waarom zijn deze drie vrouwen hier samengebracht? De verklaring is te zoeken in de moraliserende boodschap die in de afbeeldingen vervat is. Hier zijn heldinnen afgebeeld die de vrouw ten voorbeeld strekken hoe te leven. Ze tonen (naast een meer algemene deugd als dapperheid) typisch vrouwelijke deugden als kuisheid en vroomheid. Deugdzame vrouwen als voorbeeld kende men al in de Middeleeuwen. Aan het eind van de 15e eeuw ontwikkelt zich in Duitsland een serie van negen, 'Neun guten Frauen'. Het zijn uit de oudheid Lucretia, Veturia en

Verginia, uit het Jodendom Jaël, Judith en Esther en uit het christendom de heilige Helena, Birgitta van Zweden en Elisabeth van Hongarije. Deze worden in de loop van de 16e eeuw veelvuldig afgebeeld op gravures. We komen ze bijvoorbeeld tegen op een serie van drie houtsneden uit 1516 van Hans Burgkmair, waar telkens een drietal heldinnen uit dezelfde context samen is afgebeeld. Door andere kunstenaars echter werden de vrouwen ook individueel afgebeeld. Algemeen wordt aangenomen dat de reliëfmallen voor de steengoed-kannen gemaakt zijn naar het voorbeeld van dergelijke gravures. In het onderhavige geval heeft de maker van de mal blijkbaar afbeeldingen uit twee ver-

schillende tritsen gecombineerd: twee Joodse heldinnen met één Romeinse.

Onduidelijk blijft voorsnog of dit gebeurd is met een diepere bedoeling. Die vraag dringt zich temeer op, omdat er meer kunnen bekend zijn die precies dezelfde combinatie tonen. De parallellen in het Rijksmuseum, in het Louvre en in het Hetjens-Museum te Düsseldorf zijn zelfs allemaal toe te schrijven aan de werkplaats van Jan Emens. De afbeeldingen erop verschillen weliswaar in detail en jaartal, maar zullen toch steeds gemaakt zijn met dezelfde gravures als voorbeeld. Blijft het waarom van de combinatie onbekend, geliefd was ze zeker. Men kan zich goed voorstellen dat deze kan – die waarschijnlijk op tafel heeft gestaan om de bekens van de gasten te vullen – een duidelijke boodschap heeft uitgedragen. Een boodschap die in dit geval gericht was aan burgerman en vooral vrouw. Want een laatste facet van deze afbeeldingen is, dat ze blijkbaar in de loop van de 16e eeuw toepassing vonden in het burgermilieu, waar aan het begin van de eeuw afbeeldingen van deugdzaame vrouwen nog vooral in de vorm van schilderijen voorbehouden waren aan hofkringen en de aristocratie. De verspreiding van het cultuurgood over ook andere lagen van de bevolking kan direct worden verklaard uit de toepassing van de drukkunst. Door middel van de eerder genoemde gravures werden de beelden op grote schaal verspreid. In zekere zin kan men zeggen dat de beeldcultuur van onze tijd daar begonnen is!

Nieuws van het Stadsarchief

Aanwinsten

- Stichting Kunstzinnige Vorming, fotoalbums en lesmateriaal, ca. 1970–2007, 2,5 m
- Archief van het rooms katholiek armenweeshuis, aanvulling, 1940–2000, 0,1 m
- Collectie Hulshof (documentatie over o.a. politiebond Sint-Michaël en de klapproesdag), 1940–1980, 0,05 m
- Archief afdeling 's-Hertogenbosch van de Gereformeerde Bond in de Protestantse kerk in Nederland, 1902–2000, 0,25 m (Openbaarheid beperkt)
- Collectie Dobbelsteen, metaalfabriek Rouppe van der Voort (MRV), 1956–1979, 0,35 m
- Een duizendtal ansichten en negatieven gemaakt voor de firma Jospé, 20e eeuw (Den Bosch en Rosmalen)
- DVD met kleurenfilms van bejaardencentrum Zuiderschans met onder andere de viering van het tienjarig bestaan, diploma-uitreiking, dansavonden en kienwedstrijden (geschenk van mevrouw Sierig uit 's-Hertogenbosch)

- Een prent van Kropp: 'In de Boerenmouw' met het gezicht op de Sint-Janskathedraal (ontvangen van de heer M. v. Vroonhoven uit Rheden)
- DVD van de Stadsbibliotheek met zo'n vijfhonderd interieurfoto's van mei/juli 2005
- Een serie foto's van de Grootte Wielen in Rosmalen van personeel van het Stadsarchief gemaakt tijdens hun personeelsdag, 2007
- Diverse materialen ontvangen in het kader van 'De Wijkreiziger'

Kwartetspel De Tijdreiziger

Tijdens de *Avond van de Geschiedenis* is het Bossche geschiedenis-kaartspel met als thema 'straten en pleinen' gepresenteerd. De uitgave was een groot succes want al snel moest er een tweede druk worden vervaardigd. Het kaartspel is voor €4,50 verkrijgbaar bij het Stadsarchief, boekhandels Heinen en Van Rooij-Krijnen (Helftheuvel), alsmede bij het Kringhuis van de Kring Vrienden (Lombardje) en het vvv-kantoor.

Het kwartet 'Dorpskerken'.